

REPARATION OF MASTERS WITH INTERNATIONAL INFORMATION IN TERMS OF A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

L.A. Bogush

Abstract: *The article discusses the theoretical basis of master training with international information in a digital (information) educational environment. Disclosed the features of a modern digital (information) of the educational environment and the possibilities of information technologies in professional training of masters.*

Key words: *master training, preparation, digital educational environment, information technologies.*

УДК 37:94: 316.647.5(083.71)

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЇ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

О.Б. БОРЗИК, викладач кафедри природничих дисциплін

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

E-mail: emarkovich111@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано проблему толерантності у працях зарубіжних та вітчизняних науковців в історичному онтогенезі, крізь призму різних наукових галузей та з точки зору різних наукових підходів та аспектів. Встановлено, що феномен «толерантність» є складною багатоаспектною міждисциплінарною категорією, яка досліджувалася багатьма сучасними науковцями, крім того, кожен автор по-своєму трактує дане поняття. З'ясовано, що єдність розуміння сутності толерантності сучасними науковцями полягає в тому, що даний феномен здебільшого розглядали як особистісну рису; якість відносин між людьми; здатність приймати відмінності іншої людини, поважати право інших бути такими, якими вони є.

Ключові слова: толерантність, міжособистісні відносини, людські взаємини, терпимість.

Актуальність (Introduction). Сучасні виклики та запити суспільства, процеси глобалізації та інтернаціоналізації, інтенсифікація комунікативних інтеракцій, поліетнічність, поширення полікультурності, індивідуалізація людини, зростання «інакшості» вимагають формування нової генерації людей, які володіють необхідними якостями та уміннями конструктивно взаємодіяти на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними соціальними групами, культурами тощо. Одним із чинників функціонування особистості в соціально-гетерогенних групах, що дозволить успішно взаємодіяти з представниками різних соціокультурних спільнот на засадах гуманізму та налагоджувати гармонійні міжособистісні відносини в полікультурному середовищі є толерантність.

Аналіз останніх джерел та публікацій (Analysis of recent searches and publications). У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі вивченню людських взаємовідносин, толерантності та культури спілкування присвячено чимало досліджень. З'ясуванню сутності толерантності в онтології суспільної свідомості й самосвідомості присвячено праці В. Золотухіна, О. Кондакова, В. Красикова. До наукового пошуку сутності феномена «толерантність» долучалися такі вчені М. Андреев, О. Безносок, Л. Дробіжева, І. Кривошапка, Г. Пономарьова, О. Майборода, І. Сінельнік, О. Довгополова та інші. Розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії досліджувала Ю. Тодоровцева. Науковці визначають толерантність як певну життєву філософію (О. Грива, В. Лекторський та ін.), як правовий принцип (М. Мчедлов, Н. Шилборд та ін.), як толерантну свідомість (О. Асмолов, О. Кондаков, О. Насиновська та ін.), як пізнавальну стратегію (А. Коржуєв, В. Попов та ін.), як особистісну рису (С. Бондирєва, О. Клепцова, Г. Солдатова та ін.). Сутність та формування міжособистісної толерантності досліджували Г. Безюлева, С. Братченко, Ю. Мухіна, Г. Скрябіна, О. Шарова, Г. Шеламова. Толерантність в контексті взаємовідносин між людьми

висвітлено у працях В.Бойко, Д. Колесова, В. Маралова, О. Молчанюк, В. Сітарова та інших. Механізми міжособистісних відносин, спілкування, взаємодії розкрито у працях М. Бобнєвої, А. Бодалева, Л. Виготського, В. Давидова, І. Дубровіної, М. Лісіної, С. Максименка, В. М'ясищева та інших науковців. Аналіз наукових джерел з означеної проблеми показав, що толерантність розглядають як соціально-культурний феномен, етико-філософську категорію, соціальну цінність, правову потребу, категорію взаємовідносин, особистісну рису тощо. Широке розмаїття авторських підходів, наявність різноманітних аспектів вивчення даного явища підтверджують наявність багатогранних інтерпретацій феномену «толерантність» та розкривають багатоплановість його смислового наповнення, що актуалізує потребу подальшого вивчення даного поняття.

Мета (Purpose). Метою даної статті є історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність».

Методи (Methods). Теоретичні (аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури); інтерпретаційно-аналітичний метод, на основі якого вивчалися українські джерела із застосуванням синтезу, аналізу, порівняння, систематизації та узагальнення наукової й навчально-методичної літератури для зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему.

Результати (Results). Проблематика людських відносин, толерантності була поставлена ще в давніх релігійно-етичних концепціях країн Сходу. Джайнізм, даосизм, індуїзм, старокитайські філософські концепції, а згодом й іслам, християнство проголошували принципи терпимості, смиренності, шанобливості як важливі моральні норми співіснування, здійснення життєвого шляху [18].

Етимологічний аналіз засвідчив, що слово «толерантність» походить від латинського терміна *tolerantia*, від якого пішли терміни *tolerance* і *tolerantion*, які вживалися вже філософами античності, але довго мали пасивне значення «страждання». За твердженням А. Доза термін *tolerance*, уперше було використано, відповідно до одних джерел, у 1361 р., відповідно до інших – тільки в XV ст. у значенні «витривалість», «здатність витримувати біль» [4]. У XVI столітті додаються значення «стриманість», «дозвіл». У другій половині XVI століття поняття «толерантність» з'являється в Німеччині (*toleranz*) і в Нідерландах (*tolerantie*) як дозвіл, поступка в питанні про релігійну свободу. З XVII століття толерантність трактується як «уступка в вопресе о религиозной свободе, веротерпимости» [15, с. 591].

Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року було схвалено Декларацію принципів толерантності, в якій зазначалось: «...толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості...» [7, с. 175–179]. З того часу слово «толерантність» активно стали використовувати в повсякденному житті.

Слово «толерантність» увійшло в ужиток в українську мову порівняно нещодавно. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» толерантність визначається як здатність організму переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів; поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [5]. У «Філософському енциклопедичному словнику» зазначено, що толерантність – це доброзичливе або стримане ставлення до індивідуальних чи групових відмінностей (культурних, етнічних, релігійних) [16]. Л. Завірюха звертає увагу на те, що толерантність – «адекватне ставлення до дійсності, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини» [8, с. 76–87].

Проблематика людських взаємин, толерантності є предметом вивчення багатьох наук, а саме філософії, історії, етики, політології, соціології, культурології, медицини, психології, педагогіки й інших. Уперше, поняття «толерантність» було введено англійським імунологом П. Медоваром і означало зниження або повну відсутність нормальної реакції на будь-яку лікарську або іншу речовину, що викликає прояв в організмі певних симптомів. Існує і імунологічна толерантність – «полное или частичное отсутствие иммунологической реактивности, т.е. потеря (или снижение) организмом животного или человека способности к выработке антител в ответ на антигенное раздражение; а также способность организма переносить неблагоприятное воздействие какого-либо вещества или яда» [14, с. 671].

Розглядаючи це поняття крізь призму медико-біологічного контексту, автори під толерантністю розуміють, з одного боку, адаптацію організму до несприятливих впливів середо-

вища, а з іншого як здатність організму переносити біль, ліки та інші несприятливі фактори (О. Головаха, С. Степанов, Л. Шайгерова та ін.).

У філософії толерантність представлена багатством поглядів і концепцій мислителів різних епох, які прагнули досягти раціонального обґрунтування толерантності як принципу людського співжиття. Е. Фромм у своїх працях зазначає, що найпершою людською потребою людини є потреба в спілкуванні, у міжіндивідуальних зв'язках [17]. На думку М. Бахтіна, толерантність витікає з «внутрішньої соціальності» людини, саме в процесі вільного діалогу розкривається людська індивідуальність [12]. Російський філософ В. Лекторський виділяє чотири можливих підходи до трактування цього феномену, а саме: байдужість до існування різних поглядів і практик; неможливість взаєморозуміння; поблажливість та розширення власного досвіду і критичного діалогу [10, с.45–54]. Гуманістичні толерантні ідеї займали важливе місце в українській соціально-філософській думці. У вченні Г. Сковороди проблема пошуку «гармонійної рівноваги» (толерантності) постає як така, що може бути вирішена лише для тих, хто «врагов люблять, добро воздая врагам, для других здоровіє гублять, не только добри другам» [13].

У рамках соціологічної парадигми толерантність – це «терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань; витривалість по відношенню до несприятливих емоційних чинників; відсутність або ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу» [1].

У психології (А. Асмолов, С.Братченко, Н. Тарабріна) толерантність розуміється як стійкість до конфліктів, готовність до діалогу з людиною, що викликає негативні емоції, визначає здатність індивіда у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації й розвитку позитивних взаємин із собою та з навколишнім світом [12]. Визначення толерантності як одного зі шляхів уникнення конфліктів, як норми взаємодії в людському суспільстві відображено у роботах Г. Кожухаря [9, с. 30 – 40]. На думку С. Бондирєвої та Д. Колесова, толерантність як особливе ставлення формується на основі оцінки об'єкта чи індивіда, завдяки постійному зв'язку з ним. Толерантне ставлення породжує довіру, готовність до компромісу чи співробітництва, комунікабельність, дружельюбність тощо [3]. Ми вважаємо, що психологічний зміст толерантності найповніше розкрито в Англо-російському психологічному словнику: «...придбана стійкість; стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості (витривалості людини); стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень» [2].

Толерантність як концепт міжособистісних відносин – це усвідомлене терпиме ставлення до суб'єкта (суб'єктів) взаємодії, що виявляється у визнанні і повазі прав іншого на прояв своєї індивідуальності, навіть якщо спосіб користування цими правами викликає неприязнь [12].

В контексті педагогіки толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через розвиток їхньої особистості, відкритості до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами (О. Безносок, С. Бурдіна, В. Калошин, Д. Колесов, К. Уейт, В. Шалін та ін.). Б. Вульфів розкриває педагогічну сутність толерантності: «...толерантность понимается как способность человека или группы сосуществовать с другими людьми (сообществами), которым присущи иной менталитет, образ жизни. Эта способность формируется у каждого человека как существа социального, у каждой общности, неизменно «соприкасающейся» с другими общностями...» [4].

Також, деякі науковці стверджують, що толерантність можна трактувати в контексті таких понять, як сприйняття, розуміння, визнання, що передбачає здатність бачити світ одночасно з двох поглядів: власного та іншого; бачити людину як носія альтернативних цінностей, іншої логіки мислення, відмінних форм поведінки, а також усвідомлення свого права відрізнятися від інших людей [11, с. 82–88].

Досліджуючи феномен «толерантність», деякі дослідники виділяють два її *аспекти*: *внутрішній* (інтрапсихологічний) та *зовнішній* (інтерпсихологічний). Інтрапсихологічний аспект включає установки та очікування, найчастіше використовується термін «толерантна свідомість». За інтерпсихологічного аспекту толерантність реалізується при взаємозв'язку з

іншими людьми [6].

У сучасній науковій літературі існують різні підходи до вивчення феномену толерантності: аксіологічний, ідеально-типологічний, конфліктологічний, онтолого-історичний, гносеологічний, ксенологічний, соціокультурний та екзистенційно-гуманістичний підходи. Аксіологічний підхід інтерпретує толерантність як цінність «у собі». Ідеально-типологічний визначає толерантність як моральний ідеал для суспільного устрою. Конфліктологічний підхід відображає боротьбу між соціальними групами, культурами, між будь-якими переконаннями. Онтолого-історичний розглядає терпимість як спосіб співіснування груп людей в історичному онтогенезі людства. Гносеологічний підхід обґрунтовує недосконалість власних знань і можливість пізнання істини та іншого знання. Ксенологічний базується на утвердженні різного ставлення до іншого як чужого. Соціокультурний трактує толерантність як загальнолюдську потребу і постає як форма будь-якої ефективної соціальної взаємодії. Екзистенційно-гуманістичний підхід визначає толерантність як спосіб буття у контексті виконання особою своєї людської місії.

Незважаючи на різноманітність наукових точок зору щодо поняття толерантності у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, толерантність здебільшого розглядається як якість відносин між людьми, що характеризується настановою розуміти, допускати й певною мірою приймати відмінності іншої людини, зокрема її зовнішність, вподобання, висловлювання, особливості поведінки як такі, що мають право на існування і повагу за умови, якщо вони не шкодять ідеї толерантності, особистій та суспільній свободі іншого та не зачіпають гідності й прав людини.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, історико-педагогічний аналіз дефініції «толерантність», дав змогу констатувати, що даний феномен, на сьогодні, не має загальноприйнятого визначення. Поняття толерантності є складною багатоаспектною міждисциплінарною категорією, яка досліджувалася представниками різних історичних епох, культур та наукових галузей, крім того, кожен автор по-своєму трактує дане поняття. Проте в кожному визначенні відстежуємо єдність розуміння сутності феномену «толерантність» на сучасному етапі – поважати право інших бути такими, якими вони є, прийняття самотності іншої особистості, адекватне ставлення до оточуючих, визнання важливості встановлення гармонійних міжособистісних відносин з представниками різних соціальних груп та розвитку толерантного суспільства.

Список використаних джерел

1. Амельков А. А. Психологическая диагностика межличностного взаимодействия. Мозырь, 2006. 108 с.
2. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии к реальности. Москва, 2000. 255 с.
3. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Толерантность. Введение в проблему. Москва, 2003. 239 с.
4. Варенко Т. К. Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2011. 22 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2004. 1440 с.
6. Грива О. А. Толерантність молоді у полікультурному середовищі : монографія. Київ, 2007. 275 с.
7. Декларація принципів толерантності. *Педагогіка толерантності*. Київ, 1999. Вип. 3/4. С. 175–179.
8. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі. *Педагогіка толерантності*. Київ, 2003. Вип. 2. С. 76–87
9. Кожухарь Г. С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности. *Психологический журнал*. 2008. Т. 29. Вип. 3. С. 30 – 40.
10. Лекторський В. О. толерантности, плюрализме и критицизме. Вопросы философии. 1997. Вип. 11. С.45–54.
11. Мельничук М. І. Використання тренінгів у формуванні толерантності майбутніх соціальних працівників. *Вісн. Черкас. ун-ту : зб. наук. ст. Педагогічні науки*. Черкаси, 2008. – Вип. 121. С. 82–88.

12. Пономарьова Г. Ф., Петриченко Л. О., Андреев М. В. Формування толерантності вчителя у навчально-виховному процесі освітнього закладу: монографія. Харків, 2011. 248 с.
13. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Київ, 1983. 544 с.
14. Словарь иностранных слов: 21 000 слов / ред. В. В. Бурцева, ред. Н. М. Семёнова. Москва, 2008. 817 с.
15. Словарь философских терминов / науч. ред. В. Г. Кузнецов. Москва, 2009. 731 с.
16. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 742 с.
17. Фромм Э. Искусство любви. Москва, 1991. 64 с.
18. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. Москва, 1982. 374 с.

References

1. Amel'kov A. A. (2006) Psihologicheskaja diagnostika mezhlichnostnogo vzaimodejstvija [Psychological diagnosis of interpersonal relations]. Mozyr'. 108.
2. Asmolov A. G. (2000) Tolerantnost': ot utopii k real'nosti [Tolerance: from utopia to real world]. Moskva. 25.
3. Bondyreva S. K., Kolesov D. V. (2003) Tolerantnost'. Vvedenie v problem [Tolerance: Introduction to the Issue]. Moskva. 239.
4. Varenko T. K. (2011) Vychovannya pedahohichnoyi tolerantnosti maybutnikh uchyteliv na osnovi aksiolohichnoho pidkhodu : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 [Training pedagogical tolerance of future teachers on the basis of axiological approach]. Kharkiv. 22.
5. Velykyi tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (2004) [The Great Thesaurus of contemporary Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin'. 1440.
6. Hryva O. A. (2007) Tolerantnist' molodi u polikul'turnomu seredovyschchi : monohrafiya [Tolerance of Youth in Policultural environment: monography]. Kyiv. 275.
7. Deklaratsiya pryntsyviv tolerantnosti (1999) [Declaration of tolerance principles]. Pedahohika tolerantnosti. Kyiv. Vyp. 3/4. 175–179.
8. Zaviryukha L. A. (2003) Ovolodinnya zasadamy tolerantnosti u student-s'komu seredovyschchi [Mastering foundations of tolerance in student environment]. Pedahohika tolerantnosti. Kyiv. Vyp. 2. 76–87.
9. Kozhuhar' G. S. (2008) Formy mezhlichnostnoj tolerantnosti: kriterial'nye priznaki i osobenosti [Forms of interpersonal tolerance]. Psihologicheskij zhurnal. T. 29. Vip. 3. 30 – 40.
10. Lektors'kij V. (1997) O tolerantnosti, pljuralizme i kriticizme [About tolerance, pluralism and criticism]. Voprosy filosofii. Vip. 11. S.45–54
11. Mel'nychuk M. I. (2008) Vykorystannya treninhiv u formuvanni tolerantnosti maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv [Using trainings in forming tolerance of future social workers]. Visn. Cherkas. un-tu : zb. nauk. st. Pedahohichni nauky. Cherkasy. Vyp. 121. 82–88.
12. Ponomar'ova H. F., Petrychenko L. O., Andryeyev M. V. (2011) Formuvannya tolerantnosti vchytelya u navchal'no-vychovnomu protsesi osvith'noho zakladu : monohrafiya. [Forming teacher tolerance in the educational process of educational establishments] Kharkiv. 248.
13. Skovoroda H. (1983) Virshi. Pisni. Bayky. Dialohy. [Poems. Songs, Tales. Dialogues] Kyiv. 544.
14. Slovar' inostrannykh slov: 21 000 slov (2008) [The Dictionary of Foreign Words] / red. V.V. Burceva, red. N. M. Semёnova. Moskva. 817.
15. Slovar' filosofskih terminov (2009) [The Dictionary of Philosophical Terms]. Moskva. 731.
16. Filosofskij enciklopedichnij slovnik (2002) [Philosophical Encyclopedia Dictionary]. Kiiv. 742
17. Fromm E. (1991) Iskusstvo ljubvi [The art of love]. Moskva. 64.
18. Chanyshv A. N. (1982) Kurs lekcij po drevnej filosofii [The course of lectures on Ancient Philosophy]. Moskva. 374.

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕФИНИЦИИ «ТОЛЕРАНТНОСТЬ»

О.Б. Борзик

Аннотация. В статье проанализирована проблема толерантности в работах зарубежных и отечественных ученых в историческом онтогенезе, сквозь призму различных научных отраслей и с точки зрения различных научных подходов и аспектов. Установлено, что феномен «толерантность» является сложной многоаспектной междисциплинар-

ной категорией, которая исследовалась многими современными учеными, кроме того, каждый автор по-своему трактует данное понятие. Выяснено, что единство понимания сущности толерантности современными учеными заключается в том, что данный феномен в основном рассматривали как личностную черту; качество отношений между людьми; способность принимать различия другого человека, уважать право других быть такими, какие они есть.

Ключевые слова: толерантность, межличностные отношения, человеческие отношения, терпимость.

HISTORICAL-PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE DEFINITION «TOLERANCE»

O.V. Borzyk

Abstract. The article deals with the issue of tolerance in the works of foreign and Ukrainian researchers in historic ontogeny, through the prism of different scientific fields and from the point of view of numerous scientific approaches and aspects. It is found out that the phenomenon of “tolerance” is a complex multi-aspect interdisciplinary category, studied by many modern scholars. Moreover, each author interprets the definition in a different way. The unity of understanding the essence of tolerance by modern researchers is established to be the following: the phenomenon of tolerance is mainly considered as a personal trait; a feature of the relations between people; an ability to understand individual differences, to respect the right of others to be as they are.

Keywords: tolerance, interpersonal relationships, human relations, liberality.

УДК 377.36:7-057.87:37.035:316.46

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ВИХОВАННЯ АДАПТИВНОГО СТИЛЮ ЛІДЕРСТВА СТУДЕНТІВ УЧИЛИЩ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА

О.В. БОРТНІКОВА, здобувач кафедри педагогіки,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

E-mail: bortnikova@meta.ua

Анотація: У статті розкривається сутність та висвітлюються особливості застосування методологічних підходів виховання адаптивного стилю лідерства студентів училищ культури і мистецтва. Враховуючи специфіку та особливості такої вікової і соціально-професійної групи молоді як студенти училищ культури і мистецтва дібрано та обґрунтовано відповідні підходи виховання, а саме: акмеологічний, аксіологічний, антропологічний, культурологічний, особистісно-діяльнісний, синергетичний, системний, ситуаційний і цивілізаційний.

Ключові слова: методологічні підходи виховання, адаптивний стиль лідерства, студенти училищ культури і мистецтва, акмеологічний підхід, аксіологічний підхід, антропологічний підхід, культурологічний підхід, особистісно-діяльнісний підхід, синергетичний підхід, системний підхід, ситуаційний підхід, цивілізаційний підхід.

Актуальність (Introduction). В умовах сьогодення Україна інтегрується у європейський і світовий культурний простір. У цивілізованій Європі панують високі політичні, економічні, правові стандарти, функціонує високотехнологічне виробництво, існує високий рівень матеріального забезпечення і добробуту громадян, динамічно розвивається мистецтво і культура. Оскільки Україна взяла курс на входження до співтовариства передових, цивілізованих народів Старого континенту, то це вимагає забезпечення перебудови багатьох сфер життя. Насамперед, йдеться про збереження нашої національної і культурної ідентичності в умовах глобалізації та світової інтеграції. Для цього суспільству потрібні фахівці в галузі культури і мистецтва з розвиненим адаптивним лідерським стилем, здатні згуртовувати художні і мистецькі колективи, фокусувати їх творчу енергію і спрямовувати у русло культурного і духовного збагачення українського народу. Під адаптивним лідерським стилем ми розуміємо не тільки здатність до домінування та вивищення суб'єкта серед собі подібних за ознакою орга-